

דף שבועי

בס"ד

פרשת כי תשא, תשפ"ה, מספר 1610

המדרון החלקלק וסכנותיו

אלישי בן יצחק

אֱלֹהִים אֲשֶׁר יִלְכוּ לִפְנֵינוּ כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ
אֲשֶׁר הֶעֱלֵנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יִדְעֵנוּ מָה הָיָה לוֹ
(ש"מ' לב:א).

ישנה פרשנות המנסה לייחס לבני ישראל בקשה מאהרון לעשות עבודה זרה, כמו שמצינו בתלמוד:³ "מלמד שאיו לאלוהות הרבה". וכן קיים הדימוי של "חז"ל לחומרתו הרבה של חטא העגל ל"כלה המזנה בתוך חופתה".⁴ אך לצד דברים אלה מצויה פרשנות המבקשת להקהות מעוצמת החטא וללמד סניגוריה על עם ישראל, שכן בקשתם הייתה לגיטימית. כך למשל, מסביר ר' יוסף בכור שור את בקשת בני ישראל:⁵

עשה לנו אלהים – שופט ודיין, מנהיג ודבר...
וחס ושלוש לא נתכוונו לעבודה זרה. ונתינת
הטעם (=הסבר) מוכיח, דקאמרי (=שאמרו): כי
זה משה האיש, אלמא דבמקום משה רצו
להעמידו.

עוד מוצאים אצל ר' יהודה הלוי שכתב:⁶

דרשו דבר מה שיעבדו אותו ויפנו אליו כשאר
האומות, מבלי להכחיש את א-לוהותו של מי
שהוציאם ממצרים, אלא יהיה זה דבר שיציב
עליו בשעה שהם מתארים את נפלאות
א-לוהיהם.

היטיב להבהיר עמדה זו הרש"ר הירש, בניסיון להבין את מהות חטא העגל:⁷

המטרה – "אשר ילכו לפנינו", ומהטעם – "כי
זה משה האיש", מוכח בעליל שלא היה זה
מעשה עבודה זרה במובן הרגיל, זאת לא הייתה
בגידה בה'. הדבר שהעם רצו שאהרן יעשה, היה
אמור למלא את מקומו של משה, ולא לבוא
במקום ה'.

הם הניחו שמשה מת בפגע רע כלשהוא, ולכן דרשו מאהרון שיעשה להם דמות "משה" שלא תאבד לעולם. אך תליית תקוותם לעתיד בקיומה של דמות "משה", והרעיון המשובש שאדם יכול ורשאי לעשות לעצמו דמות "משה", ושזה אכן מה שעליו לעשות – אלה הם רעיונות המנוגדים בתכלית לאמיתות היסוד של האמונה היהודית אודות מהות הא-לוהים והקשר ההדדי שבין א-לוהים לאדם. האמיתות האלה הובהרו לעם באזהרת ה' מייד אחר ההתגלות בסיני: "אתם ראיתם וגו' לא תעשון אתי".

על המדרון החלקלק

אם נאמץ את הגישה המקילה, זו שמבקשת להקהות מעוצמת חטא העגל, עולה השאלה אם כך מדוע נתפס

פרשתנו מקפלת בתוכה את אחד מהאירועים הטראגיים של דור המדבר, הלא הוא חטא העגל. בהתאם לסיפור המקראי לאחר ההתגלות ומעמד הר סיני עלה משה להר סיני לקבל את התורה, וכך אנו קוראים:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֵלַי הַהִרָה וְהִיָּה שָׁם וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת לַחַת הָאֵבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי לְהוֹרֹתָם... וַיָּבֹא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הָעָן וַיַּעַל אֶל הָהָר וַיְהִי מֹשֶׁה בְּהָרָא אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה (ש"מ' כד:יב,יח).

בני ישראל המתנינו למשה בציפייה ובמתח, וספרו את הרגעים והימים. הם נמצאו בתוך אירוע חריג ונדיר בהיסטוריה האנושית; א-לוהים דיבר עם בני ישראל. הכול שמעו את דבר הא-ל, הכול ראו את המעמד ואת המתחולל באותם רגעים. חז"ל מתארים את עוצמת המעמד בכך שבעקבות ההתגלות הא-לוהית עברו בני ישראל חוויה של מוות:

אמר רבי לוי: שני דברים שאלו ישראל מלפני הקב"ה: **שיראו כבודו וישמעו קולו**. והיו רואין את כבודו ושמעין את קולו... ולא היה בהם כח לעמוד, שכיון שבאו לסיני ונגלה להם, פרחו נשמתם על שדיבר עמהם... אבל התורה ביקשה עליהם רחמים מלפני הקב"ה. יש מלך משיא בתו והורג אנשי ביתו? כל העולם כולו שמחים ובניך מתים? מיד חזרה נשמתן.

יתרה מזו, לאחר חטא העגל כתוב: **"וַיִּתְּנָצְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֵדִים מִהָרַחֵק"** (ש"מ' לג:ו). ר' יהודה הלוי מפרש זאת באופן הבא:¹

העם נותרו מצפים לירידת משה, עליו השלום, מן ההר כשהם כמות שהם – הם לא החליפו את בגדיהם, עדייהם וחליפותיהם אשר בהם חגגו את יום (מעמד) הר, אלא נשאר ובמלבושם כשהם מצפים למשה.

העייכוב בחזרתו של משה גרם לחשש בקרב העם שמא אירע משהו ומשה לא יחזור. אם כן, אין למה להמתין; משה מושיעם לא ישוב עוד. כך מתאר את הדברים ר' יהודה הלוי:²

והוא (משה) בושש לבוא אליהם במשך ארבעים יום, ולא לקח עמו צידה ולא נפרד מהם אלא מתוך כוונה לעזוב ליום אחד בלבד, (וכאשר כך קרה) התעוררו חשדות רעים אצל חלק מאותו ציבור גדול. פשוטי העם החלו מתפלגים לכיתות. הדעות והחשדות התרבו.

במצב דברים זה פנה העם לאהרון, סגנו ואחיו של משה, בעתירה פשוטה:

וַיֹּאֲרָא הָעָם כִּי בָשַׁשׁ מֹשֶׁה לָרֶדֶת מִן הָהָר וַיִּקְהַל הָעָם עַל אֶהֱרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו קוּמָה עֲשֵׂה לָנוּ

3 סנהדרין סג ע"ב; מדרש לקח טוב, כי תשא לב:א.

4 שבת פח ע"ב.

5 ר"י בכור שור, ש"מ' לב:א.

6 ר' יהודה הלוי, הכוזרי מאמר ראשון שם.

7 רש"י הירש לש"מ' לב:א.

* אלישי בן יצחק, שופט בית המשפט השלום תל אביב-יפו.

1 הכוזרי, מאמר ראשון פסקה צז.

2 הכוזרי שם.

לפיכך אסור להשמיע קול של שיר בשבת, בין בכלי שיר כגון כינורות ונבלים, בין בשאר דברים, אפילו להכות על הקרקע או על הלוח אחת כנגד אחת כדרך המשוררים... גזרה שמה יתקן כלי שיר.

דוגמה נוספת היא שאסרו חכמים לטפס על עץ בשבת לא מפני שהדבר אסור, אלא משום שמה יתלוש ענף בשבת: "לא עולין באילן - גזרה שמה יתלוש".¹⁵

דוגמה מאלפת נוספת ניתן למצוא בהכרעתו של רב אחאי גאון בשאלה שנחלקו בה האמוראים בתלמוד, האם יכול אדם ליטול את החוק לידים ולעשות דין לעצמו או שלא.¹⁶ גדרי המחלוקת בתלמוד צומצמו באופן שהכול מסכימים, שאם יש לאדם הפסד - הרי שעבד איננו דינא לנפשיה (=עושה אדם דין לעצמו). המחלוקת היא במקום שאין הפסד, ואדם יכול לתבוע את אשר לו בדין ובכוחות עצמו או ללכת לבית המשפט. במחלוקת זו, על אף שרוב הפוסקים נקטו בגישתו של רב נחמן, ולפיה: "עבד איננו דינא לנפשיה",¹⁷ קבע רב אחאי פסק הפוך: אסור לו לאדם לנקוט באלימות ולעשות דין לעצמו, אלא עליו לפנות לבית הדין.¹⁸ בניסיון להסביר את הסטייה של רב אחאי מההכרעה המקובלת והרווחת ניתן להסביר בשים לב למגמתו של ספר השאלות ולעובדה שמדובר באוסף דרשות שבעל פה שמסר רב אחאי לציבור, דרשות שמסר ביום שבת. החשש שמה הדברים יובנו בצורה שיש בה כדי להכשיל את הרבים הביאה את רב אחאי גאון לסטות מההלכה.¹⁹

הנה כי כן ולנוכח טבעו של האדם לנהל את חייו ולפעול על דרך ההיקש מדבר לדבר, יש להרחיק את האדם מפעולה שבצידה סכנה, שמה במרוצת הזמן תסטה הפעולה שתחילתה בתחום המותר ותחצה אל תחומי האסור. מציאות זו נובעת לא מהרצון לחטוא או לטעות אלא מהטעם שבלהט העשייה ומורכבות המציאות יגיע האדם לפעולות אסורות שיהיו בעיניו כמותרות, מבלי לשים לב לכך שהפעולה חצתה את גבול ה'אסור'. זהו שהזדהונו במסכת אבות דרבי נתן:²⁰ "העובר עבירה אחת ואינו דואג מאותה עבירה, סוף שהיא גוררת עבירות הרבה. שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

חטא העגל כחטא החמור ביותר, חטא שלפי חז"ל: "אין לך דור ודור שאינו נוטל מחטאו של העגל". מה כל כך מסוכן היה בחטא העגל, שהעלה את האפשרות שעולה במחשבתו של האל-ל ואשר ביקשה להשמיד את עם ישראל, וכמו שאנו קוראים: "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול" (שם' לב: 10)? דומה שאת פרשת חטא העגל יש להבין על רקע

הסוגיה של כשל המדרון החלקלק (slippery slope). עניינה של סוגיה זו בטעות שאדם יכול לעשות לא משום שהוא מבקש למעוד, אלא מהסיבה של כשל לוגי בפעולה שתחילתה באקט לגיטימי שיתגלגל אל טעות. במילים אחרות, פעולה מותרת אחת יכולה להוביל צבר פעולות עתידיות שכל אחת כשלעצמה תהווה סטיה מהמותר אל עבר האסור. וכך על זו הדרך עד להתפרקות כמעט מוחלטת של הרצון המקורי. זוהי סכנת 'המדרון החלקלק' או בשמו העממי יותר 'אפקט כדור השלג'. השופט אליקים רובינשטיין כתב מאמר על עניין המדרון החלקלק, ובו הוא מתאר את החשש בחיי המעשה באופן הבא:⁸

הגזרה והגזרה לגזרה ידועות הן בחיי המעשה ובמשפט המודרני בפעולות הבאות למנוע את סכנת המדרון החלקלק: שמה שנראה לנותן הוראה או הסכמה כדבר ראוי עלול לשמש לבעלי כוונות לא טהורות, ולעתים אף לתמימים, פתח שראשיתו קופו של מחט וסופו פתחו של אולם, למעשים שאינם ראויים וגם לעבירות. וראוי שתהא מוטלת לפתחם של מקבלי ההחלטות בימינו השאלה: איזו היא דרך שיבור לו האדם כדי שלא יידרדר במדרון זה?

סכנת המדרון החלקלק מתבררת כבר בפרשה שלנו. הכיצד? אם נשוב לגישה המקלה מחומרת חטא העגל, הרי שתחילת המעשה הייתה מתוך רצון 'כן' למנהיגות שתחליף את משה, ולא בקשה לעבודה זרה או מעשה של כפירה וחלופה לא-ל, אלא, שאילו כאן היה הסיפור מסתיים, אכן ניתן היה לראות את בקשתם של ישראל כבקשה לגיטימית. אולם קרה בדיוק ההפך; וסכנת המדרון החלקלק הוכיחה את האפשרות המהירה להידרדרות נוספת.

כאשר האל-ל מעדכן את משה על חטאם של בני ישראל, על החטא העגל, הוא אומר: "לך רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים" (שם' לב: 10). המדרש מסביר את הביטוי "כי שחת" באופן הבא:⁹ "אין שיחת אלא קלקול מעשים... ולא עגל בלבד עשו, אלא גלוי עריות ושפיכות דמים". במילים אחרות, יצירת חטא העגל לא היוותה סוף, אלא התחלה לשחיתות מוסרית.¹⁰ גדולה וחמורה; בני ישראל מצאו עצמם עוברים על שלוש העבירות החמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, שעליהן נאמר שאם אדם נמצא בדילמה אם לבצע את אחת העבירות או שיומת, עליו למסור את נפשו ובלבד שלא יעבור עליהן.¹¹

כדי להימנע מהחשש שמה התנהגות מותרת תחרוג מהמותר ותהפוך למעשה אסור, הטילו חכמים סייגים כדי להרחיק את האדם ממצב שבו הוא מבצע פעולה בהיתר, אך מתוכה הוא עלול להגיע לפעולות אסורות.

כך למשל, במסכת ברכות אנו מוצאים עיקרון שקבעו חכמים, שהתיר לאסור פעולות מסוימות לא בגלל שהן אסורות, אלא מהסיבה שבבסיס תכליתן הונח העיקרון של "להרחיק את האדם מן העבירה".¹² דוגמה נוספת ניתן למצוא באיסור להשמיע קול בשבת, וכך מסכם הרמב"ם את ההלכה:¹³

8 איכה רבה א, כח.

9 אליקים רובינשטיין, "על סכנת המדרון החלקלק", פרשת השבוע (אביעד הכהן ומיכאל ויגודה עורכים), פרשת כי תשא תשס"ב, גיליון מס' 65.

10 מדרש תנחומא (ורשא) פרשת כי תשא סימן כ.

11 ראו רש"י הירש לשמות לב:ז.

12 ראו: משנה תורה, הלכות יסודי תורה, פרק ה, הלכה ב.

13 משנה ברכות, א, א, וראו הדוגמאות השונות שמביאה המשנה.

14 משנת תורה, הלכת שבת, פרק כג, הלכה ד; ראו גם: ספר מצוות קטן, (סמ"ק) מצווה רסח; ראו גם שולחן ערוך, אורח חיים, סימן שלח, סע' א.

15 ביצה לו ע"ב.

16 בבא קמא כז ע"ב.

17 ראו: רבינו חננאל, הרי"ף בבא קמא, הרמב"ם משנה תורה, הלכות סנהדרין, פרק ב, הלכה יב; פסקי הרא"ש בבא קמא, פרק א, סימן כ; שולחן ערוך חושן משפט, סימן ד, סעיף א.

18 שאלות דרב אחאי גאון, שאלתה ב.

19 שמשון אטינגר, "לבירור פסקי הגאונים וראשוני הראשונים בשאלת העושה דין לעצמו", שנתון המשפט העברי יא-יב (תשמ"ד-תשמ"ו) 41 עמ' 44.

20 מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן נוסחא א פרק כה.